

Utbildningsdepartementet
Drottninggatan 16
111 51 Stockholm

Datum 2023.10.31
Klassificering Vpl
Dnr RAÄ-2023-1832

Er ref U2023/01467

Synpunkter på regeringens forskningspolitik

Riksantikvarieämbetet har i skrivelse från Utbildningsdepartementet den 27 juni 2023 inbjudits att inkomma med synpunkter på regeringens forsknings- och innovationspolitik. Vi har ombetts att fokusera på de samhällsutmaningar vi anser finns, och hur forskning inom de områden vi berörs av kan nyttiggöras för att lösa dessa.

Riksantikvarieämbetet identifierar nedan två samhällsutmaningar där resultat från kulturarvsforskning tydligt kan nyttiggöras för att hjälpa till att åtgärda problemen och samtidigt flytta fram Sveriges position i det internationella forskningslandskapet. Dessa områden är dels det instabila säkerhetsläget, dels de akuta klimatförändringarna och deras konsekvenser. Riksantikvarieämbetet föreslår härmed en rad forskningsstärkande insatser i syfte att bidra till att åtgärda problemen.

Sammanfattning

Alla människor förhåller sig till sitt förflutna. Det är därför kulturarvet spelar roll för social utveckling, identitet och samhörighet. Det är också därför kulturarv och kulturarvsarbete kan skapa försoning och stimulera till möten och samtal efter kriser och katastrofer. Dessvärre är det också därför kulturarvet används aktivt som måltavla i konflikter, i syfte att skada och destabilisera samhällen, eller till att radera eller skriva om vissa gruppers historia. Rysslands pågående krig i Ukraina utgör exempel på det sistnämnda. I skrivande stund räknar Unesco till 295 förstörda museer och bibliotek, kulturbyggnader, monument och religiösa platser, i Ukraina sedan invasionen startade i februari 2022. Alla är de kulturegendomar som hade särskild betydelse för det ukrainska folkets historia, samhörighet och identitet.¹

Riksantikvarieämbetet
Storgatan 41
114 55 Stockholm
Box 1114
621 22 Visby
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Bankgiro 5052-3620

¹ [Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO | UNESCO](#)

I tider av säkerhetspolitisk oro, social splittring, terrorism, antidemokratiska påverkanskampanjer och andra former av pågående hybrida hot mot Sverige och svenska intressen, är kulturarvet en kraft och ett verktyg som kan användas – antingen för att stärka den sociala gemenskapen och motståndskraften i samhället, eller för att så ytterligare split. Riksantikvarieämbetet verkar för att kulturarvet ska bevaras, användas och utvecklas för att stötta det svenska samhället i arbetet för en hållbar samhällsutveckling. För att även kommande generationer ska kunna ta del av det svenska kulturarvet behövs nu ett antal viktiga forskningsinsatser.

Kulturarvet hotas även av akuta klimatförändringar. Höjda temperaturer, stigande havsnivåer, ökad nederbörd och extremväder skadar redan idag materiella och immateriella spår av mänsklig aktivitet genom historien, och skadar värdefulla kulturmiljöer. Utmaningarna är gränsöverskridande och kräver globalt samarbete. Den svenska forskningen behöver ges förutsättningar att kunna delta i det internationella samarbete som pågår för att lösa frågan om kulturarvets bevarande i tider av klimatförändringar.

Både klimatförändringarna och den säkerhetspolitiska situationen i världen leder till geopolitiska utmaningar och konflikter. Det riskerar innebära ytterligare ökad migration, både frivillig och påtvingad. Att ge människor konstruktiva förutsättningar att förhålla sig till sitt förflutna i nya miljöer kommer därför att bli en allt viktigare förutsättning för social sammanhållning och skapandet av nya identiteter. Samhällen vars sociala sammansättning snabbt förändras behöver kulturarvet både som ankare och som mötesplats för dialog och social utveckling. Sverige behöver därför en vetenskapligt förankrad diskussion om prioriteringar inför samhällskriser. Vilket kulturarv ska bevaras, hur ska det bevaras och vems intressen ska prioriteras i frågan om vad som ska bevaras?

Kulturarv och kulturarvsforskning kan utgöra en del av lösningen på de samhällsutmaningar som skisseras upp ovan. Samtidigt innebär just dessa samhällsutmaningar att även kulturarvet utsätts för allvarliga existentiella hot. Även här utgör forskning och forskningsfrämjande insatser en nödvändig del av vägen framåt.

Förslag

- Kulturarv kan stärka samhällets sociala sammanhållning, försvarsvilja och motståndskraft mot hybrid krigföring. Vi behöver mer kunskap kring hur detta kan omsättas i en svensk praktik. Därtill behöver Sverige forskning som kan fungera som underlag för nya beredskapsplaner för kulturarvet i händelse av krig. Riksantikvarieämbetet uppmanar regeringen att göra en särskild satsning kring detta i den kommande forskningspropositionen.
- Klimatförändringarna riskerar förstöra stora delar av Sveriges och världens kulturarv. Omfattande tvärvetenskapliga och multinationella forskningsinsatser behövs för att kunna uppbåda den kunskap vi behöver för att bevara kulturarvet till kommande generationer. Samtidigt behövs också forskning kring hur den omfattande klimatanpassning som pågår i Sverige just nu påverkar kulturlandskapet, och hur målkonflikter i åtgärdsarbetet kan överbryggas. Riksantikvarieämbetet rekommenderar regeringen att särskilt uppmärksamma klimatförändringarnas påverkan på kulturarvet i kommande forskningsproposition.
- De utmaningar som den säkerhetspolitiska situationen och de akuta klimatförändringarna ställer kulturarvet inför kan lösas med hjälp av forskning och forskningsstärkande åtgärder. Det handlar framför allt om två saker – dels att avsevärt stärka den svenska tvärvetenskapliga kulturarvsrelaterade forskningen så att den i större utsträckning än nu kan ta del av de internationella satsningar som pågår inom framför allt klimatområdet; dels att framtidssäkra både forskningens och allmänhetens faktiska tillgång till kulturarvet genom omfattande satsningar på två- och tredimensionell digitalisering, liksom digital infrastruktur för kulturarvet. Riksantikvarieämbetet uppmanar därför regeringen att hörsamma behoven av en förstärkning av den kulturarvsrelaterade forskningen i Sverige i kommande forskningsproposition, liksom en särskild satsning på digitalisering och digital infrastruktur för kulturarvet.

Kulturarvet och totalförsvaret

Kulturarv är materiella och immateriella spår av mänsklig aktivitet genom historien. Det omfattar bebyggelse, landskap, museisamlingar, konst och historiska föremål, arkiv, litteratur, arkeologiska lämningar, traditionella hantverksmetoder och berättelser. Den kulturhistoriska forskningen skapar förståelse för hur mänskligheten har interagerat med varandra och sin omgivning under både historisk och förhistorisk tid.

Forskning visar att kulturarv har en viktig roll för människors känsla av gemenskap och tillhörighet. Det är en "avgörande faktor för skapandet av kollektiva identiteter", menar forskaren vid FOI Anna McWilliams.² Detta gäller såväl människor som lever kvar på den plats där de är födda, som individer som av olika skäl har bosatt sig på nya platser. Nya medborgare behöver kulturarvet för att bygga band till sin nya boendeplats, visar vetenskapliga studier, eftersom det hjälper dem att känna sig delaktiga i sin nya hemmiljö. Till och med människor som tvingats på flykt integreras snabbare i sina nya hemområden om de får sig tilldelade berättelser om platsens historia, och möjlighet att uppleva och använda sig av dess materiella och immateriella historiska spår.³

Tillgång till kulturarvet är med andra ord en viktig förutsättning för social sammanhållning. Det är därför EU-kommissionen särskilt har lyft fram kulturarvets roll och potential för det hållbara samhällsbyggandet i EU:s ramprogram för forskning (*Horizon Europe*) det senaste decenniet.⁴ Det är också därför skydd av världens kulturarv pekats ut som ett särskilt mål för hållbara städer och samhällen i Agenda 2030.⁵ Med en stark social samhörighet stärks också samhällets psykologiska motståndskraft mot våld och hybrid krigföring. Därför identifierar Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) kulturarvet som viktigt för samhällets försvarsvilja.⁶

Svenska myndigheter bedömer hösten 2023 att det finns flera aktörer – både statliga och icke-statliga – som har intresse av att skada och destabilisera Sverige och svenska intressen och värderingar genom en blandning av medel som inkluderar både våld och icke-våld. Försvarets radioanstalt (FRA) slår fast att det

² McWilliams 2022.

³ Christina Doctare, Riksantikvarieämbetets höstmöte 2015.

⁴ Se t.ex. [wp-5-culture-creativity-and-inclusive-society_horizon-2023-2024_en.pdf \(europa.eu\)](#) och [European Cultural Heritage and the Cultural and Creative Industries \(europa.eu\)](#)

⁵ [unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000264687/PDF/264687eng.pdf.multi](#)

⁶ [civilt-forsvar-mot-2030---ett-totalforsvar-i-balans.pdf \(msb.se\)](#)

förekommer försök att påverka beslutsprocesser i Sverige från främmande makt.⁷ Samtidigt konstaterar Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) att auktoritära stater (framförallt Kina och Ryssland) och andra icke-demokratiska aktörers förmåga att verka i den moderna informationsmiljön blir allt mer avancerad i takt med den teknologiska utvecklingen, och att sådana aktörers försök att ”uppnå konkreta, planerade effekter hos motståndare med metoder som vilseledning, polemisering, desinformation och cyberattacker” (...) lär accelerera under de kommande åren.⁸

Stärkt satsning på ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas genom kulturarvsforskning kan med andra ord hjälpa till att stärka den sociala sammanhållningen i Sverige, och därmed också försvarsviljan och motståndskraften mot den typ av påfrestningar som säkerhetsläget 2023 omfattar. Sverige behöver dock mer kunskap om vilken roll kulturarvet kan spela för människor i krig, kris och konflikt. FOI beskriver behovet på följande sätt: «*För svensk del behöver vidare studier av användandet av kulturarv i krig och konflikt sättas i en svensk kontext för att förstå hur det kan påverka det svenska totalförsvaret.*»⁹

Forskning för utveckling av moderna beredskapsplaner för kulturarvet

Att uppsåtligt skada eller förinta kulturföremål som man vet att motståndaren värderar – som till exempel minnesplatser, monument, museisamlingar eller religiösa byggnader – görs inom ramen för konflikter eftersom det är ett effektivt sätt att provocera motståndargruppen och underminera dess psykologiska motståndskraft. Vi har de senaste åren sett exempel på detta i Irak, Syrien, Afghanistan, Kambodja, Libanon och forna Jugoslavien – och under 2022 och 2023 även i Ukraina. Detta har fått NATO att uppmärksamma hur kulturarv används som en frontlinje i konflikter, och de strategiska, operativa och taktiska konsekvenser det får för den militära planeringen.¹⁰

Europarådets konvention nr 199 identifierar tillgång till kulturarv som en mänsklig rättighet.¹¹ I samma anda definierar *Haag-konventionen från 1954 för skydd av*

⁷ [Hybridhot - FRA](#)

⁸ [FOI:s underlag inför nästa försvarspolitiska inriktningsbeslut \(foi.se\)](#) (sid 144)

⁹ [Kulturarvets betydelse i krig och konflikt – En diskussion om behov av kulturarvsforskning för totalförsvaret \(foi.se\)](#) sid 33.

¹⁰ Rosén 2022 a och b, citat Anna Mc Williams.

¹¹ [CETS 199 - Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society \(coe.int\)](#)

kulturegendom i händelse av väpnade konflikter medveten destruktion av kulturegendom i krig som brott mot folkrätten. De svenska beredskapsplanerna för skydd av kulturarvet i händelse av krig är dock märkbart daterade. De härstammar från det kalla kriget och utgår från de hot som traditionell krigföring med framför allt mark- och flygtrupper för med sig, med några tillägg för kärnvapenaspekter. De tar inte höjd för den typ av asymmetrisk krigföring som idag är regel snarare än undantag vid väpnade konflikter. MSB konstaterar också att de i flera avseenden är logistiskt orealistiska.¹²

FOI uppmärksammar dessutom att de befintliga svenska beredskapsplanerna utgår från en syn på vad kulturarv faktiskt är som härstammar från tiden kring andra världskriget.¹³ Dessa teoretiska utgångspunkter förutsätter att bevarade kulturegendomar representerar objektets kulturella ursprung. I det 21 århundradet ses dock det materiella kulturarvet även som processer. Dessa innefattar både själva objektet och kunskap om dess ursprung, och det meningsskapande som skett kring dem genom tid och rum.¹⁴

Riksantikvarieämbetet föreslår därför att regeringen i kommande forskningsproposition stärker förutsättningarna för forskning om kulturarvet och totalförsvaret. Forskning behövs också för att utveckla nya metoder för kulturarvskydd som är anpassade till dagens realitet vad gäller krigföring, och som inkluderar både fysiska och digitala aspekter.

Klimatförändringarnas påverkan på kulturarvet

Målet för Agenda 2030 är att vi som lever idag ska främja en utveckling som tillgodoser våra behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov. Det inkluderar våra barn och barnbarns möjligheter att kunna uppleva en mångfald av kulturmiljöer. Med klimatförändringarna riskerar vissa typer av kulturmiljöer att försvinna, antingen genom direkt påverkan eller genom bristande vård och underhåll. Sker detta kan det nationella målet om en mångfald av kulturmiljöer inte nås.

¹² [civilt-forsvar-mot-2030---ett-totalforsvar-i-balans.pdf \(msb.se\)](#)

¹³ Anna McWilliams: *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*. FOI Memo 7963. Publicerat 2022-11-01; [Kulturarvets betydelse i krig och konflikt – En diskussion om behov av kulturarvsforskning för totalförsvaret \(foi.se\)](#)

¹⁴ Se till exempel Cornelius Holtorf: "The changing contribution of cultural heritage to society" i *Museum International*, Nr 249-250, Vol 63. No 1-2, 2011, Unesco.

Uppvärmningen av Sverige följer den globala utvecklingen. Likaså ökar våra regnmängder.¹⁵ Dessa förändringar påverkar kulturarvet och kulturmiljöerna mycket påtagligt. Extremväder, högre vintertemperaturer, mer vinterfukt, perioder med vattenbrist och brand, ras, skred, erosion, korrosion, mögel, röta och sjukdomar hotar museisamlingar, fornlämningar och kulturhistoriskt värdefulla byggnader och kulturlandskap. De pågående förändringarna har redan gett förvaltningen av kulturarvet betydligt svårare förutsättningar – utmaningar som kommer att öka allt mer. Kostnaderna för att upprätthålla en god och förebyggande förvaltning blir därtill betydligt högre.

Samtidigt utmanas kulturarvets intressen också ibland av samhällets pågående klimatanpassningsarbete. Det kan handla om hur solceller och vindkraftverk påverkar värdefulla kulturmiljöer, eller om hur återställande av våtmarker påverkar arkeologiska föremål. Frågor om klimatanpassning berör många olika aktörer och grupper och rymmer potentiellt intresse- och målkonflikter, men även synergier. Det är därför viktigt med forskning som belyser klimatanpassningsåtgärdernas betydelse för framtidens kulturarv, men också forskning om hur målkonflikter kan överbryggas.¹⁶

Det Nationella expertrådet för klimatanpassning publicerade sin första rapport år 2022 med rekommendationer inför regeringens nationella strategi för klimatanpassning. I denna pekas tre särskilda riskområden ut som hotar civil säkerhet – fysisk säkerhet och markanvändning; vattensäkerhet och matsäkerhet. Riksantikvarieämbetet ser att alla tre har stor bäring också för kulturarvet.¹⁷

Riksantikvarieämbetet ser dock också att det finns behov av forskningsinsatser inom fler områden om Sverige vill klimatanpassa det långsiktiga bevarandet av svenska kulturmiljöer och kulturarv. Denna forskning är till sin natur tvärvetenskaplig och omfattar både samhällsvetenskap, naturvetenskap och humaniora. Den kräver följaktligen samverkan mellan flera olika forskningsdiscipliner, men också mellan flera olika länder eftersom frågorna inte stannar vid nationsgränserna. Riksantikvarieämbetet rekommenderar därför regeringen att särskilt uppmärksamma klimatförändringarnas påverkan på kulturarvet i kommande forskningsproposition.

¹⁵ [Klimatförändringen är tydlig redan idag | SMHI](#); [Klimatet förändras \(naturvardsverket.se\)](#)

¹⁶ [Genomförande av policylabb för klimatanpassning - Formas](#)

¹⁷ [Rapport från Nationella expertrådet för klimatanpassning 2022.pdf \(klimatanpassningsradet.se\)](#)

Forskningsatsningar för att framtidssäkra kulturarvet

De utmaningar som den säkerhetspolitiska situationen och de akuta klimatförändringarna ställer kulturarvet inför kan lösas med hjälp av forskning och forskningsstärkande åtgärder. Det handlar framför allt om två saker – dels att avsevärt stärka den svenska tvärvetenskapliga kulturarvsrelaterade forskningen så att den i större utsträckning än nu kan ta del av de internationella satsningar som pågår inom framför allt klimatområdet; dels att framtidssäkra både forskningens och allmänhetens faktiska tillgång till kulturarvet genom omfattande satsningar på två- och tredimensionell digitalisering, liksom digital infrastruktur för kulturarvet.

Att stärka och internationalisera det svenska tvärvetenskapliga kulturarvsrelaterade forskningsområdet

Det pågår idag storskaliga tvärvetenskapliga infrastruktursatsningar på EU-nivå med sammanslutningar av forskare inom flera discipliner med syfte att motverka klimatförändringarnas påverkan på samhällen, kulturmiljöer och kulturarv. Den svenska kulturarvsrelaterade forskningen har dock inte möjlighet att i tillräcklig hög grad utgöra en del av denna infrastruktur då forskningsfältet i Sverige idag är för litet. Detsamma gäller området heritage science, där Sverige för nuvarande inte kan delta i den stora infrastrukturella satsningen E-RIHS (*European Research Infrastructure for Heritage Science*) som ska lanseras under 2024. Ingen enskild svensk nationell organisation har nämligen idag kapacitet eller uppdrag att kunna omfatta hela bredden av kulturarvsforskningens komplexa och tvärvetenskapliga frågeställningar – särskilt inte i relation till klimatförändringarna. De nationella plattformar som skulle behövas saknas. Den svenska kulturarvssektorns forskningsinfrastruktur är allt för underdimensionerad.

Riksantikvarieämbetet tvingas därför konstatera att den svenska kulturarvsforskningens förutsättningar ligger efter den europeiska utvecklingen. Situationen riskerar att förflytta den svenska kulturarvsforskningen till den internationella periferin – långt ifrån de mål om excellens, internationalisering och innovation som regeringens forskningspolitik stipulerar. För att råda bot på detta föreslår därför Riksantikvarieämbetet att regeringen ger utrymme för den svenska kulturarvsforskningssektorn att växa i kommande forskningsproposition.

Kulturarvsvforskningens digitala behov

I EU-kommissionens rekommendation för digitalt kulturarv från 2021 uppmanas medlemsstaterna och kulturarvsinstitutionerna att använda sig av digitala teknologier för att driva klimatfrågorna framåt. Särskilt uppmärksammas möjligheterna med 3D-digitalisering.

3D-digitalisering av kulturegendomar görs oftast i flera syften – för bevarande, för dokumentation och för forskning. Dess omfattande möjligheter gör att EU-kommissionen rekommenderar medlemsländerna att 3D-digitalisera *alla* kulturegendomar som riskerar att skadas eller förstöras genom miljöförstöring, krig eller annan kris; och 50% av de mest välbesökta kulturendomarna, senast år 2030.¹⁸ Riksantikvarieämbetet kan dock konstatera att den svenska kulturarvssektorn i nuläget inte har några möjligheter att leva upp till dessa mål eftersom resurser saknas.

Om Sverige vill nå målen som EU-kommissionen har satt upp för sina medlemsstater vad gäller 3D-digitalisering av kulturarvet måste därför regeringen prioritera detta redan i den kommande forskningspropositionen. Det är också en förutsättning om kulturarvsvforskningen framöver ska kunna präglas av den excellens, innovation och internationalisering som regeringen uttalat som mål för forskningspolitiken. Riksantikvarieämbetet föreslår att regeringen avsätter medel för en specialsatsning på 3D-digitalisering av hotat svenskt kulturarv, för att säkerställa att både forskningssamhället och allmänheten i framtiden får tillgång till de svenska kulturegendomar som idag hotas av miljöförstöring och/eller krig.

Forskningen är även i stort behov av tvådimensionell digitalisering av kulturarvet. Teknologisk och vetenskaplig utveckling de senaste decennierna har fört med sig nya möjligheter att beforska kulturarvet, vilket innebär att en rad olika forskningsdiscipliner idag kan utnyttja historiska materiella och immateriella spår av mänsklig aktivitet som forskningsdataresurs. Exempelvis står en del av svaren på de frågor vi idag ställer om klimatförändringar och epidemiologi att finna i detta material. Det kan handla om provtagningar av växter från stenåldern, om mätningar av vädret från 1700-talet och om historiska befolkningsdata.

¹⁸ *European Commission. 2021. Commission recommendation of 10.11.2021 on a common European data space for cultural heritage. C(2021) 7953.*
<https://digitalstrategy.ec.europa.eu/en/news/commission-proposes-common-european-data-space-cultural-heritage>

Tyvär är endast en liten del av det svenska kulturarvet idag digitaliserat, vilket får allvarliga konsekvenser för svensk forskning. Som jämförelse kan Norge nämnas. Av Norges tryckta kulturarvsmaterial är idag ca 80% digitiserat. Motsvarande siffra för Sveriges del är 5–10%. Vetenskapsrådet beskriver den låga graden av digitalt tillgängligt kulturarvsmaterial i Sverige som ”ett infrastrukturellt problem av högsta rang för forskare” i sin senaste forskningsöversikt för humaniora och samhällsvetenskap.¹⁹ Därför behöver regeringen, om den vill se ett Sverige i framkant på forskningsfronten, avsätta medel till digitalisering av kulturarvet.

En förutsättning för att kunna beforska kulturarvet i sin digitala form är goda möjligheter att samla och samköra stora mängder information. För att nå dit krävs utveckling av både befintliga och nya digitala infrastrukturer på kulturarvsområdet. Här ställer kulturarvet delvis andra krav på utvecklingen än andra sektorer. Det beror framför allt på att materialet förvaltas på flera olika kulturarvsinstitutioner, men beforskas på annat håll. Det gör är den svenska digitala infrastrukturen för kulturarvsforskning idag är splittrad och därmed långt ifrån så funktionell som den kunde och borde vara. De flesta objekten publiceras av den förvaltande organisationen själv på en webbsida, och blir därmed omöjlig att bearbeta som data. Förvaltningsinfrastrukturer som K-samsök (museer), Libris (bibliotek) och NAD (arkiv) är viktiga och ger viss möjlighet att bearbeta data, men många organisationer är inte representerade där.

Riksantikvarieämbetet kan konstatera att en framtida kombination av metadata-aggregat, standardiseringar av metadata, samt AI-berikning skulle göra det digitala svenska kulturarvsmaterialet mångfaldigt mer användbart. Parallellt med de angelägna satsningarna på digitalisering av kulturarvet behövs följaktligen också att medel avsätts för att utveckla den digitala infrastrukturen kring kulturarvet.

Detta beslut har fattats av riksantikvarien Joakim Malmström efter föredragning av enhetschefen Lotta Boss. Även överantikvarien Susanne Thedéen har närvarat vid den slutliga handläggningen.

Beslutet har signerats elektroniskt och saknar därför namnunderskrifter.

¹⁹ Forskningsöversikt 2023. Humaniora och samhällsvetenskap. Vetenskapsrådet 2023, sid 22. Tillgänglig via: <https://www.vr.se/download/18.49a549b18529b243f3485d6/1674814091342/Forsknings%C3%B6versikt%2023-2020-%20Humaniora%20och%20samh%C3%A4llsvetenskap.pdf>.